КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ПІДГОТОВКИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

УДК 373.3.016:003-028.31

DOI: 10.12958/2227-2844-2019-3(326)-36-43

Зажарська Ганна Петрівна,

асистент кафедри дошкільної та початкової освіти ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», м. Старобільськ, Україна.

anna.zazharskaya@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0732-8610>

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ

Зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві, вимагають переорієнтації системи шкільної освіти на формування в учнів життєвих компетентностей, які дозволять їм орієнтуватися в сучасному соціумі, інформаційному просторі, на ринку праці, навчатися, виконувати соціально важливі завдання, реагувати на потреби часу.

Одним із основних напрямів компетентісно орієнтованого навчання є формування мовленнєвої компетентності молодших школярів, яка полягає у здатності слухати, сприймати й відтворювати інформацію, читати і розуміти текст, вести діалог, брати участь у дискусіях, переконувати і відстоювати свою точку зору, висловлювати власні думки, міркування, погляди в усній і письмовій формах.

Для забезпечення зазначеної компетентності базовою навчальною програмою з української мови для 1–4 класів (розділ «Мовленнєва діяльність») визначено зміст навчального матеріалу і державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів початкових класів. Програма націлює на те, що основну увагу в навчанні української мови слід приділяти розвитку в молодших школярів навичок чотирьох видів мовленнєвої діяльності: аудіювання, говоріння, читання і письма (Концепція нової української школи, 2016).

Мовленнєва змістова лінія навчання української мови у Державному стандарті початкової ланки освіти й чинній навчальній програмі є основною. Вона передбачає розвиток усного і писемного мовлення учнів, їхнє вміння користуватися мовою як засобом спілкування, пізнання і впливу. Комунікативна компетентність – необхідна умова життєтворчості кожного учня. Тому провідною ідеєю для вчителя початкових класів є створення оптимальних умов для

формування мовленнєвої компетентності учнів початкових класів на уроках української мови та літературного читання, зокрема:

- забезпечення сприятливих умов для невимушеного спілкування;
- застосування діалогічних і дискусійних форм навчання;
- постійне надання можливостей для самостійної творчої діяльності учнів;
- використання ігрових, інтерактивних вправ для мовного розвитку.

В основі формування мовленнєвої компетентності молодших школярів лежить вміння слухати і розуміти усне мовлення. Тому, починаючи з 1 класу на уроках навчання грамоти, а в 2–4 класах на уроках української мови, передбачена робота над формуванням аудіативних умінь. Добираючи вправи з аудіювання, необхідно дбати про те, щоб вони були пов'язані з іншими завданнями уроку (Пошетун, 2004, с. 66–72).

Якщо аудіативне завдання передбачає роботу з цілим текстом, то наступні етапи уроку можуть будуватися на матеріалі цього ж тексту. Найефективнішим способом перевірки розуміння тексту є запитання за його змістом з кількома варіантами відповіді на кожне з них, серед яких треба вибрати правильну. Перевірка аудіативних умінь шляхом переказування тексту чи бесіди за його змістом не є об'єктивною, оскільки часто трапляється так, що учень розуміє текст, але не може логічно побудувати його переказ чи правильно сформулювати відповідь на поставлені запитання під час бесіди за його змістом.

Важливе місце у формуванні мовленнєвої компетентності учнів початкових класів відводиться розвитку навичок усного діалогічного і монологічного мовлення (говоріння).

Робота над діалогом передбачає два етапи:

- 1) відтворення, розігрування діалогу із прослуханого чи прочитаного тексту;
- 2) складання діалогу за ситуативним малюнком, словесно описаною ситуацією, опорою на допоміжний матеріал, а також самостійно, дотримуючись правил етикету, культури спілкування.

Методика роботи над розвитком діалогічного мовлення передбачає врахування психологічної структури цього виду мовленнєвої діяльності, яка включає такі складові: мотив, мету, засіб (мова) і кінцевий результат (очікувана реакція співрозмовника). Необхідним для створення діалогу є мотив, бажання висловити ту чи іншу думку, що реалізується по-різному залежно від ситуації мовлення. Тому навчальний процес слід будувати так, щоб у дітей виникала потреба щось повідомити, з'ясувати певні питання, висловити ставлення до проблеми, що розглядається.

Вступаючи в діалог співрозмовники мають знати, яка мета їхнього спілкування, що вони хочуть з'ясувати в ході розмови. У побудові діалогу значну роль відіграє ініціативна репліка. Вона є мовленнєвим

стимулом і носієм теми. Важливою умовою досягнення мети діалогу є досконале володіння його учасниками мовою як засобом спілкування. Діалог вимагає чіткого формулювання запитань, точних і лаконічних відповідей, ввічливого звернення до співрозмовника, толерантного і коректного висловлювання зауважень, заперечень, порад тощо. Діалог можна вважати результативним, якщо досягнуто мети всіх учасників спілкування, ніхто в процесі розмови не був ображений, невислуханий чи незрозумілий.

У процесі формування діалогічного мовлення велика увага приділяється засвоєнню школярами формул мовленнєвого етикету – ввічливих слів, які вживаються під час вітання, прощання, прохання тощо. Учні початкової школи повинні запам'ятати найуживаніші формули етикету, знати, за яких обставин кожна з них уживається, а також правильно й доречно використовувати їх у власному мовленні.

Формування усного монологічного мовлення має здійснюватися шляхом:

- 1) переказування прочитаних чи прослуханих текстів;
- 2) побудови власних висловлювань на основі побаченого, пережитого.

Монолог зазвичай адресований не одній людині, а багатьом. Відповідно, автор повинен побудувати його так, щоб він був зрозумілий будь-якому слухачеві. Тому до монологічного мовлення висуваються високі вимоги. Воно має характеризуватися такими ознаками, як: змістовність, логічність, точність, багатство мовних засобів, виразність, чистота, правильність.

Аби забезпечити змістовність висловлювань, потрібно пропонувати дітям говорити чи писати тільки про те, що їм добре відомо. Треба, щоб розповідь школяра була побудована на відомих йому фактах, на основі його власних спостережень, життєвого досвіду. Необхідно, щоб висловлювалися добре обмірковані думки, щирі переживання.

Важливою вимогою до мовлення є його логічність: послідовність, обґрунтованість викладу думок, відсутність пропусків і повторів, наявність висновків, які випливають зі змісту. Точність мовлення забезпечується не тільки вмінням учнів точно передавати факти, спостереження чи почуття, а й здатністю вибирати для цього відповідні мовні засоби – слова та словосполучення, які з максимальною точністю передають найхарактерніші риси того, про що або про кого йдеться у висловлюванні (Пошетун, 2004, с. 66-72).

Отже, точність вимагає володіння всім багатством мовних засобів, а також уміння вибирати в кожному конкретному випадку слова, конструкції речень, найвідповідніші змісту повідомлення чи твору. Оскільки монологічне висловлювання призначене для слухача, то автор, зацікавлений у тому, щоб його почули, зрозуміли і правильно сприйняли, має подбати про виразність свого мовлення.

Під виразністю слід розуміти не тільки дотримання розділових знаків та інтонації, а й уміння яскраво, переконливо і стисло висловлювати думку, здатність впливати на людей через відібрані факти, слова, побудову фраз, настрій розповіді (Савченко, 1999, с. 243).

Важливе місце в роботі над розвитком монологічного мовлення має належати постійному контролю за його чистотою. Особливого значення слід надавати правильності мовлення, тобто відповідності його літературним нормам.

Одним з основних компонентів розвитку мовленнєвої діяльності учнів початкових класів є читання. У 2–4 класах йому відведено окремі уроки.

Читання є основою опанування всіх наук, розвитку людського інтелекту. Тому важливо саме в початкових класах сформувати в учнів технічну сторону читання, уміння працювати з різними видами текстів, забезпечити максимальний вплив твору на школяра. Розвиток мовлення молодшого школяра виявляється в тому, що формується навичка читання, тобто досить швидке і правильне пізнання літер та їхніх поєднань, і перетворення побачених знаків у вимовлені звуки, слова. Для цієї роботи слід використовувати аналіз, абстрагування й узагальнення, це розвиває у дітей гнучкість мислення, мову.

Під час читання словниковий запас учнів активно поповнюється, а висловлювання стають найповнішими, найемоційнішими, найяскравішими. Важливим є те, що дитячий словник поповнюється не лише кількісно, а й якісно. На уроках літературного читання рекомендовано використовувати статті для читання та художні ілюстрації, які ознайомлюють дітей з новими словами в галузі науки, техніки і культури, трудової діяльності людей, назвами рослин, тварин, предметів побуту.

Обов'язковим завданням є навчити дітей вчитися, а це неможливо без уміння читати і працювати з книгою. Однак на уроках мови читання також повинно бути предметом навчальної діяльності, специфіка якої полягає в зосередженні уваги учнів на:

- 1) правильному вимовлянні слів відповідно до орфоепічних літературних норм та усвідомленні їх лексичного значення;
- 2) інтонуванні речень, різних за структурою і метою висловлювання;
- 3) змістовому поділі речень за допомогою пауз, мелодики тощо (Гудзик, 2007, с. 178).

Розвиток писемного мовлення молодших школярів полягає у формуванні умінь записувати свої думки, враження, спостереження за подіями оточуючої дійсності. Цей процес передбачено здійснювати за такими напрямками:

- 1) написання докладних і вибіркових переказів прочитаних чи сприйнятих на слух текстів;
- 2) побудова власних письмових висловлювань на близькі і зрозумілі теми;

3) створення висловлювань з безпосередньою комунікативною метою (Гудзик, 2007, с. 246).

Цінність докладного переказу як прийому розвитку мовленнєвої компетентності полягає в тому, що він сприяє збагаченню й активізації словникового запасу школярів, формує вміння правильно використовувати виражальні засоби мови, сприяє виробленню правописних навичок. Дослівне відтворення прослуханого чи прочитаного тексту сприяє також зосередженню уваги, розвитку пам'яті й мислення учнів.

Добираючи текст для переказу, слід керуватися такими критеріями. Текст має бути доступним і цікавим дітям відповідного вікового періоду, не переобтяженим новими для них словами і зворотами, нескладним за композицією, з невеликою кількістю дійових осіб (якщо текст сюжетний). Учні мають добре зрозуміти його зміст, мету, образи і мову. Необхідно враховувати також граматичні вміння учнів: у тексті не повинно бути малознайомих морфологічних форм, ускладнених типів речень і т.п. Теми текстів для переказів мусять мати виховну й освітню цінність, розширювати пізнавальний досвід учнів, формувати їхній світогляд. Результативність формування в школярів умінь будувати докладний переказ тексту значною мірою залежить від умінь вчителя правильно спланувати роботу учнів над переказом.

Формування мовленнєвої компетентності молодших школярів на уроках української мови та літературного читання вимагає урізноманітнення форм організації навчальної діяльності. При цьому перевага надається формам, які створюють таку мовленнєву ситуацію, коли кожний учень має можливість висловитись, проявити себе в комунікативному процесі. Ефективним з таких позицій є інтерактивне навчання, організація якого передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, які сприяють формуванню навичок і вмінь, виробленню цінностей, створенню атмосфери співробітництва, взаємодії.

Однак різноманітні методи, прийоми, форми навчання не повинні бути самоціллю. Їх добір і використання слід підпорядковувати змісту й меті навчального предмета, у нашому випадку – формуванню в молодших школярів мовленнєвої компетентності.

Отже, одним із найважливіших завдань сучасної початкової школи є формування мовленнєвої компетентності молодшого школяра. «Заговори до мене, щоб я тебе побачив», – говорить народна мудрість. Школа має готувати дитину до майбутнього життя. По тому, наскільки змістовно, чітко і правильно учень висловлює свої думки, можна судити про його загальний розвиток.

Список використаної літератури

1. Концепції нової української школи [Електронний ресурс] // Міністерство освіти і науки України. 2016. Режим доступу до ресурсу: <http://mon.gov.ua>. **2. Пометун О.І.** Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській

освіті. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О. В.Овчарук. К.: «К.І.С.», 2004. С. 66–72.* **3. Савченко О.Я.** Дидактика початкової школи: *Підручник для студентів педагогічних факультетів. К.: Генеза, 1999. 368 с.* **4. Гудзик И.Ф.** Компетентносно ориентированное обучение русскому языку в начальных классах (в школах с украинским языком обучения). Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2007. 496 с.

References

- 1. Kontseptsii novoi ukrainskoi shkoly** [Conceptions of new Ukrainian school] [Elektronnyi resurs] // Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. 2016. Rezhym dostupu do resursu: <http://mon.gov.ua> [in Ukrainian].
- 2. Pometun, O.I.** (2004) Dyskusiiia ukrainskykh pedahohiv navkolo pytan zaprovadzhennia kompetentnisnogo pidkходу v ukrainskii osviti [Discussion of the Ukrainian teachers round the questions of introduction of kompetentnisnogo approach in Ukrainian education] *Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovyi dosvid ta ukrainski perspektyvy: Biblioteka z osvitoi polityky / Pid zah. red. O. V.Ovcharuk. K.: «K.I.S.»* [in Ukrainian].
- 3. Savchenko, O.Ia.** (1999). Dydaktyka pochatkovo shkoly [Didactics of initial school]: Pidruchnyk dlia studentiv pedahohichnykh fakultetiv. K.: Heneza [in Ukrainian].
- 4. Gudzik, I.F.** (2007) Kompetentnosno orientirovannoe obuchenie russkomu yazyku v nachalnykh klassakh (v shkolakh s ukrainskim yazykom obucheniya) [Competently oriented Russian language teaching in elementary classe]. ChernIvtsi: Vidavnichiy dIm «Bukrek» [in Russian].

Зажарська Г. П. Шляхи формування мовленнєвої компетентності молодших школярів на уроках української мови та літературного читання

У статті розкрито шляхи формування мовленнєвої компетентності учнів початкових класів на уроках української мови та літературного читання, визначено методику формування в молодших школярів складників мовленнєвої компетентності – аудіативних умінь, діалогічного і монологічного усного мовлення, навички читання, писемного мовлення. Одним із основних напрямів компетентнісно орієнтованого навчання в початковій школі є формування мовленнєвої компетентності школярів, яка полягає у здатності слухати, сприймати й відтворювати інформацію, читати і розуміти текст, вести діалог, брати участь у дискусіях, переконувати і відстоювати свою точку зору, висловлювати власні думки, міркування, погляди в усній і письмовій формах. Тому найважливішим завданням сучасної початкової школи є формування мовленнєвої компетентності молодшого школяра.

Формування мовленнєвої компетентності молодших школярів на уроках української мови та літературного читання в початкових класах

вимагає урізноманітнення форм організації навчальної діяльності молодших школярів. При цьому перевага надається формам, які створюють таку мовленнєву ситуацію, коли кожний учень має можливість висловитись, проявити себе в комунікативному процесі. Ефективним з таких позицій є інтерактивне навчання, організація якого передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, які сприяють формуванню навичок і вмінь, виробленню цінностей, створенню атмосфери співробітництва, взаємодії.

Ключові слова: мовленнєва компетентність, аудіативні уміння, діалог, монологічне мовлення, літературне читання, писемне мовлення.

Зажарская А. П. Пути формирования речевой компетентности младших школьников на уроках украинского языка и литературного чтения

В статье раскрыто пути формирования речевой компетентности учеников начальной школы на уроках украинского языка и литературного чтения, выделено методику формирования у младших школьников составляющих речевой компетентности – аудитивных умений, диалогической и монологической устной речи, навыка чтения, письменной речи. Одним из основных направлений компетентностно ориентированного обучения в начальной школе есть формирование речевой компетентности учеников, которая раскрывается в умении слушать, воспринимать и воссоздавать информацию, чтить и понимать текст, вести диалог, принимать участие в дискуссии, убеждать и отстаивать свое мнение, взгляды в устной и письменной формах. Поэтому главной задачей современной начальной школы есть формирование речевой компетентности младших школьников. Формирование речевой компетентности младших школьников на уроках украинского языка и литературного чтения в начальных классах требует создания разнообразия форм организации учебной деятельности младших школьников. При этом преимущество предоставляется формам, которые создают такую речевую ситуацию, когда каждый ученик имеет возможность высказаться, проявить себя в коммуникативном процессе. Эффективной с таких позиций является интерактивная учеба, организация которой предусматривает моделирование жизненных ситуаций, использования ролевых игр, которые способствуют формированию навыков и умений, выработке ценностей, созданию атмосферы сотрудничества.

Ключевые слова: речевая компетентность, аудитивные умения, диалог, монологическая речь, литературное чтение, письменная речь.

Zazharska A. Ways of Forming of Vocal Competence of Junior Schoolboys on the Lessons of Ukrainian and Literary Reading

In the article are exposed ways of forming of vocal competence of students of initial classes on the lessons of Ukrainian and literary reading,

certainly method of forming for the junior schoolboys of components of vocal competence – audiativnikh abilities, dialogic and monologue verbal broadcasting, read, writing broadcasting skill. One of basic directions of kompetentnisno of the oriented studies there is forming of vocal competence of schoolboys, which consists in ability to listen, to perceive and reproduce information, read and understand a phototypograph conduct a dialog, take part in discussions, to convince and to defend the point of view, express own opinions, reasonings, looks, in verbal and writing forms. And one of major tasks of modern initial school there is forming of vocal competence of junior schoolboy. Forming of speech competence of junior schoolchildren on the lessons of Ukrainian and literary reading in initial classes requires creation of variety forms of organization of educational activity of junior schoolchildren. Thus advantage gets to the forms that create such speech situation, whenever student has the opportunity to speak out, to prove in a communicative process. Effective from such positions are interactive studies, organization of that envisages the design of vital situations, uses of role plays, that assist forming of skills and abilities, making of values, creation of atmosphere of collaboration.

Key words: vocal competence, audiativni ability, dialog, monologue speech, literary reading, writing broadcasting.

Стаття надійшла до редакції 28.02.2019 р.

Прийнято до друку 26.04.2019 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Караман О. Л.